

Александар Михаиловић

Пожаревац

Од великог праска до космичке Литургије

(Увод у дијалог)

Abstract: Рад представља увођење у дијалог између неких аспеката богословске мисли и закључних ставова модерне научне космологије. Тачка пресека космологије и теологије је у новије време популаран тзв. „антропички принцип“, који је промовисала савремена космологија. Он је својеврсни разлог стварања света — како у науци, тако и у теологији — с тим што богословље сматра тајну Христову као циљ и основни разлог због којег је Бог створио свет. Све је створено како би учествовало у тајни Христовој, која је есхатолошка стварност, али и историјска, присутна у конкретном евхаристијском догађају. Рад је надахнут „општим ставовима“ из теологије св. Максима Исповедника, посебно о тајни Христовој, кретању ђића ка Богу, о Логосу и Литургији. Свет се неће завршити у топлотном колапсу о коме говори космологија, него у Христу, који је нови почетак света и људског рода.

Key words: велики прасак, космос, стварање, антропички принцип, циљ, Литургија, св. Максим Исповедник, Христос, сједињење, есхатон.

Увод

Одомаћено је уверење да су наука (у даљем тексту: космологија) и теологија још од времена коперниканског обрта области без пресека: обе „хладне“ и удаљене једна од друге. Истина је да понекад теологија изводи своје закључке не ослањајући се на резултате природних наука (као да се ништа није догодило), да не доводи у везу проверене ставове неке научне дисциплине са чињеницом Божијег открочења и деловања — или, ако их и доводи у везу, онда то остварује на један апологетско-идеолошки начин, чиме престаје да буде — теологија.

Наука пак опстаје понекад као самозатворени, езотеријски и неразумљиви систем, који не признаје не само реалност Открочења него чак ни најелементарнију природну религиозност човека истраживача током његовог научно-истраживачког процеса. Њихова целовита повезаност једва да је на видик. Наравно, теологија Цркве има своју космологију (и космогонију), док само неке савремене космологије укључују Бога у своје хипотезе.

Плодна сарадња могла би се остварити само у смислу обостраног упознавања и довођења у креативну везу њихових фундаменталних ставова, искључујући сваки идеолошки и чак „религиозни“ приступ, а укључујући целовити (холистички), телеолошки и егзистенцијални.

У овом чланку покушаћемо да, на најуопштенији начин, прикажемо космолошка начела теологије, изводећи као закључак став да је могуће говорити о космогонији укључујући теологију, те да је — обратно — теологији потребна савремена наука, не као „слушкиња“, него као носилац истине о делу стварности иза које такође стоји Бог.

Златна нит дијалога биће „антропички космолошки принцип“.

О космолошким моделима¹

Старе космогонијске моделе, као ни средњовековне, нећемо наводити (Аристотелов, Птоломејев, Коперников). Прва два заобилазимо јер су превазиђени, а трећи (Коперников) јер је недовољан, те прелазимо на моделе настале током XX века, који доносе сасвим нова квантитативна теоријска предвиђања. Да би опстали, теоријски модели свемира морају бити оцењени опсервационим подацима модерне астрофизике. Од великог броја података до којих астрофизичари долазе у осматрањима, тек систематском анализом долази се до малог броја битних (експериментално потврђених!) уз помоћ којих се може извршити оцена ваљаности космолошких модела.

Астрономија је напредовала огромном брзином, од налажења нових небеских објеката и закона до проширивања посматрања и увођења њихових нових метода, лансирањем уређаја за осматрање у орбите око Земље (као, на пример, ИСС међународна свемирска станица 340 км од Земље, телескоп „Хабл“ на 580 км, „Ландсат“ 7–700 км од Земље, ГПС на 19.000 км и геостационарни сателит на 36.000 км од Земље, као и чувени свемирски телескоп „СОВЕ“), захваљујући којима наука има продор у дубоки свемир.

Наведимо неке опсервационе методе:

1. Пребројавање галаксија

Ова анализа је показала да је број галаксија у свим смеровима исти. Наиме, пребројавањем све даљих галаксија дошло се до великог степена једнакости ових бројева у свим смеровима. Астрофизичари су из тога извели закључак да је свемир изотропан, тј. свуда исти, те отуда и да је свуда исте густине, да је хомоген.

2. Спектрална анализа

Овом методом откривено је присуство неких хемијских елемената у звездама и галаксијама уз помоћ анализе емисионих и спектралних линија. Наиме, свака звезда има различити сјај, односно спектар различитих боја. Њиховом анализом и упоређивањем са апсорпцијом боја хемијских

¹ Реља Попић, „Космолошки модели“, *Гравитација и космологија*; Свеске физичких наука (СФИН) 2/II (1989), 157–178; Брајан Грин, *Елегантни космос*, Хелиос, Смедерево, 2009.

елемената астрофизичари су прецизно одредили који су хемијски елементи присутни у звездама. Тако су извели закључак да су водник H^1 и H^2 , хелијум He^3 и He^4 , као и литијум Li^1 , доминантни у звездама.

3. Помак спектралних линија

Испитивањем спектра звезда и галаксија научници су (почетком XX века, тачније, 1912; Слајфер) приметили да се доје спектра које су емитовале звезде померају према црвеном крају, тј. према црвеној доји на спектру. Ово је значило да се звезде и галаксије од којих нам долази светлост удаљују од посматрача.

Научник Хабл посветио се изучавању удаљености галаксија и проучавању спектралних линија што су настале од светлости која долази са звезда и галаксија. Установио је 1929. г., на основу класичног Доплеровог ефекта, да се код већине галаксија јављао црвени помак, тј. померање линија спектра ка црвеној линији, што је значило да су светлост емитовале галаксије и звезде које су се удаљавале од посматрача, тј. од Земље.

4. Микроталасно зрачење

Два америчка физичара из лабораторије „Bell Telephone“ у Њу Џерсију, Пенцијас и Вилсон, забележили су 1965, испробавајући осетљиви микроталасни детектор, некакав шум који као да је долазио непромењен, ма у ком правцу био окренут детектор, и који као да је долазио изван атмосфере. Уз то, шум је остајао исти дању и ноћу, и током целе године. Закључили су да то зрачење долази изван галаксије, односно да је у питању шум из ране васионе који је исти у свим правцима, па је и васиона (видело се касније) иста у свим правцима. За ово откриће микроталасних зрачења из веома ране васионе Пенцијас и Вилсон добили су Нобелову награду за физику 1978. године.

Након изложених опсервационих метода које оцењују ваљаност космолошких модела, навешћемо укратко две основне космолошке парадигме:

1. Модел стационарне васионе и
2. Модел великог праска (*Big Bang*).

Модел стационарне васионе поставили су 1948. Х. Бонди, Т. Голд и Ф. Хојл. По њима, васиона је приближно иста у свим временима и у свим тачкама простора. Материја се непрекидно ствара и из ње настају нове галаксије.

Великог праска није било, те ни Бога као творца васионе. Густина васионе је константна, васиона се непрекидно шири, њена маса расте. У овом моделу захтева се непрекидна производња материје свуда у свемиру, што се никако није могло потврдити експериментом.

Подаци које су добили астрофизичари о изотропији и хомогености васионе потврђују стационарни модел, подаци о црвеном помаку такође, међутим, подаци о раном космичком шуму противрече стационарном моделу, који искључује велики прасак, самим тим и емитовање микроталасног зрачења

које су детектовали Пенцијас и Вилсон. Опсервационим подацима за сада у науци не противречи Фридманов модел.

Руски космолог Александар Фридман² је 1922. г. засновао модел свемира који је изотропан (тј. истоветан у свим смеровима посматрања) и хомоген (тј. свуда исте густине у исто време). По овом моделу, све галаксије се међусобно удаљују, попут балона са нацртаним тачкама који се полако надувава. Пошто се балон шири, размак између тачака се повећава. Уз помоћ Хабловог открића ширења васионе, Фридман је поставио три модела њеног ширења. У првом, васиона се најпре шири, а потом колабира, простор је закривљен око самога себе и коначан је. У другом, у којем се васиона заувек шири, простор је закривљен попут седла, бесконачан је. Простор је раван у трећем моделу, те је васиона бесконачна.

Сви Фридманови модели слажу се у следећем:

У неком тренутку у прошлости,³ пре 10–20 хиљада милиона година, удаљеност између галаксија је била равна нули. У том тренутку, када су густина васионе и закривљеност простор-времена биле бесконачне, и из једне бесконачно мале и бесконачно густе тачке (из сингуларитета) настао је свемир догађајем названим — *велики прасак* (*Big Bang*). Хаблово откриће ширења галаксија дало је овом моделу искуствену основу. У овој тачки (сингуларитету) нису важили природни закони (закони физике), јер су применљиви само за равно и хомогено простор-време, које је у сингуларитету бесконачно закривљено, те је изведен закључак да је време почело великим праском, пошто је бесмислено било питати се шта се догађало пре великог праска. Из опште теорије релативности (Ајнштајн, 1916) Фридман је извео модел нестационарне васионе која се шири, што су потврдили Пенроуз и Хокинг 1970, сматрајући да је сингуларитет морао да постоји, тј. да је васиона почела да постоји од великог праска.

Знатно касније научници су закључили да је квантна механика у могућности да опише догађаје у почетку, јер је проучавала бесконачно мале димензије, што је водило допуњавању опште теорије релативности теоријом микрокосмоса и наговестило рађање јединствене теорије свега или велике обједињујуће теорије (квантне гравитације), која би коначно дала одговор на питање — зашто уопште постоји васиона, или зашто уопште постоји нешто а не ништа. Пре ње, класична Њутнова теорија гравитације допуштала је да васиона или има почетак у простору и времену или је постојала одувек, док је Ајнштајнова општа теорија релативности говорила да васиона има почетак у сингуларности.

Концепција експандирајуће васионе, коју је најпре подржао Хокинг, није искључивала Бога — творца, међутим, касније је управо он (Стивен Хокинг), користећи квантну теорију гравитације, предложио модел самосвојне

² Ђорђе Живановић, „Проблеми релативистичке космологије“, *Теорија*, 1–4/XXII, 1979, 41–47.

³ Стивен Вајнберг, *Прва три минути*, Београд, 1981.

васионе која нема сингуларитет, која је коначна и без граница (попут коначне неограничене сфере), која одувек постоји и једноставно јесте — што све искључује Бога. Ову хипотезу Хокинг је изложио у Ватикану 1981. на заједничком скупу научника и теолога.

Но, обједињена теорија квантне гравитације тек допушта да је васиона таква (самосвојна), а уколико и укључује Бога, она му додељује избор физичких закона који већ постоје и по којима се васиона влада, али не и само твораштво Божије као такво. Дакле, тек са квантном теоријом гравитације отворила се могућност да простор-време буде коначно и безгранично, те да нема почетка нити створености васионе. По Карлу Поперу,⁴ можемо бити сигурни да је нека теорија, чак и ова, ваљана тек онда када се експериментом може потврдити; до тада она је још увек хипотетична.

Са друге стране, теорија великог праска, која уводи почетак васионе и тиме имплицитно укључује Творца, такође није експериментом потврђена, мада није ни оповргнута — једноставно, остала је на снази. Овде прескачемо друге космолошке моделе, попут оних који произилазе из првог Фридмановог става о низу сукцесивних васиона које после периода ширења прелазе у фазу скупљања до сингуларитета, да би новим великим праском из њих настале нове васионе, и тако у бескрај, са понављањима. Такав модел би импликовао поликосмизам, односно постојање једног мегакосмоса који стално у себи рађа нове космосе, од којих је један и наш у којем смо.

Наведимо и да су модели Лифшица и Халатникова покушали да избегну велики прасак, мада на начин супротан Хокинговом, међутим, ни они нису издржали научну критику. Коначно, постоје и други модели, као, рецимо, Де Ситеров (1917), Каснеров (1921), Геделов (1945) и Леметров или Робертсон–Вокеров из 1927, који су коначно утемељили теорију великог праска. Све ове теорије су математички гломазне, сложене и за лаика неразумљиве, те смо их овде сажели.

Антропички принцип између космологије и теологије

На питање како је настала васиона наука даје одговор у неколико модела, од којих је модел експандирајућег космоса из бесконачно закривљеног простор-времена (сингуларитета) и бесконачно густе тачке у којој не важе општи физички закони — најприхватљивији. Овај инфлаторни модел⁵ (васиона се шири, изотропна је и хомогена) упућује на чињеницу да је Бог иницирао и интервенисао „споља“, те га укључује у стварање. Простор-време и читава васиона имају границу или почетак. Шта је било пре, није могуће сазнати. Стивен Хокинг, са друге стране, сматра да је замисао о коначном али безграничном космосу (који је самосвојан и који постоји одувек, нестворен од Бога) ипак само претпоставка, јер таква теорија не може дати

⁴ Карл Попер, *Трајање без краја*, Нолит, Београд, 1991.

⁵ Инфлаторни модел је највише разрадио Алан Гут 1981. Видети: Милан Мијић, „Квантна и инфлациона космологија“, *СФИН* 2/II (1989), 179–202.

предвиђања која се поклапају са налазима посматрања, мада је он присталица таквог модела.⁶

На питање зашто васиона уопште постоји (и зашто постоји баш таква какву је ми видимо) у науци нема јединственог одговора. Тек би можда, по Хокингу, будућа целовита теорија или велика обједињујућа теорија (о којој је сањао Ајнштајн, а сада и Хокинг) била подлога за разумевање разлога постојања нас и васионе. Експлицитно, Бог још није „избачен“ из космологије. Ствар је вере научника хоће ли га укључити у стварање или не.

Ипак, у последње време у науци је понуђена — као одговор на питање зашто видимо васиону онакву каква јесте — хипотеза која тврди да је таквом видимо зато што постојимо. Прецизније речено, васиону видимо каква јесте, јер не бисмо, да је другачија, били овде да је посматрамо. Заправо, постављен је антропички принцип у космологији,⁷ који за разлог стварања васионе узима претпоставку по којој Бог ствара свет великим праском и на његовом почетку поставља такве параметре (физичке законе) са циљем да се уз помоћ њих створе одговарајући даљи услови потребни за формирање и настанак живота, те на крају и самог човека. Примера ради, да је Бог створио електрон са мало другачијим електричним набојем, то би довело до сасвим другачијих међучестичних односа, који би формирали сасвим другачију васиону, и у њој не би било услова за настанак живог света и човека. Дакле, одабрани су баш такви почетни физички услови и закони (услед безброј других могућности) који би на крају еволутивног процеса формирали услове за настанак живота и човека.

Постоји слаби и јаки антропички принцип, а њих нећемо детаљно образлагати, мада је важно истаћи да оба уводе у космологију питање разлога и циља стварања света, објашњење смисла постанка космоса, те тако уводе у физику и антропоцентричност.

Укратко, по слабом антропичком принципу, од свих параметара космоса највероватнији су они који доводе до настанка живота и човека. Јаки принцип објашњава да космос мора имати такве особине какве би у једној фази његовог живота омогућиле настанак живота и човека. Овим принципом је уведена контратеза коперниканском обрту, али и питање смисла, којим се нису много бавили научници. Космотелијски проблем и телеолошки принцип поново улазе у науку отварајући питање: није ли ипак човек разлог и циљ стварања света? Од Коперника до наших дана антропоцентричност је увелико избегавана управо измештањем Земље из центра васионе, што је довело до огромног напретка науке, док се наведеним принципом, изгледа, уводи нова парадигма. Сходно реченом, закључимо о антропичком космолошком принципу следеће: Бог је створио космос, рецимо догословски, из небића у биће, поставивши управо природне законе такве какви су, те затим баш такву динамику инфлационе васионе и односе у честицама са међудејством

⁶ Стивен Хокинг, *Крајња њовесћ времена*, Београд, 1996, 144.

⁷ J. Barrow and F. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, Clarendon Press, Oxford, 1986.

сила (гравитационе, електромагнетне, слабе и јаке) са циљем да, када се стекну услови, створи човека, ради којег је све то и започео.

Наравно, многи се, оштро критикујући антропички принцип, с овим не слажу, попут С. Хокинга и присталица нехомогених, плуралистичких или стохастичких космолошких модела. Они одбацују првобитни сингуларитет и Божији уплив, али тиме што та хипотеза (антропички принцип) ипак постоји као могућност отвара се простор за дијалог са теологијом на један потпуно нови начин, ослобођен схоластичко-апологетско-креационистичког приступа. Антропички принцип, односно његова основна поставка, по којој је човек разлог и циљ стварања, може бити златна нит дијалога између савремене космологије и савремене теологије. Да ли су онда теолошка и космолошка сфера различите дисциплине или имају пресек у поменутој области? На ово питање одговара антропички принцип. Постоји низ области у којима теологија има пресека са космологијом и о то се не можемо оглушити. Главне тачке пресека биле би: појам стварања ни из чега (у теологији) и велики прасак (у космологији). Да ли је, затим, дијалог теологије (хришћанске, црквене, светоотачке, прошле и савремене) и космологије (космогоније, савремене, научне) само последица тога што „религиозне“ ставове заступају научници верници или тога што обе додирују заједничку област, која се не мора увек скривати иза математичког руха и теолошких спекулација?⁸ Философски став нечим мора бити унапред опосредован,⁹ у нашем случају: или су космогоније са теолошком подлогом и позадином или нису. Наравно, Бог не може стати у космолошке једначине, али у завршне закључке може. Коначно, Бог библијског искуства се и не може сместити у логику, нити се њоме може обухватити и описати, што не значи да је противлогичан и да се не може „сместити“ у научну космологију. И, на крају, о ком Богу говоримо када се упуштамо у дијалог са физичарима, астрофизичарима, космолозима? Као одговор рецимо — Света Тројица. Да ли, даље, говоримо о теологији као професионалном убеђењу и идеологији или о теологији као егзистенцијалном тумачењу истине о Богу и космосу? Црква има теологију схваћену у овом другом смислу.

У светлости ових начела, укратко ћемо изложити богословски став о разлогу и циљу стварања космоса и повезати га са антропичким принципом савремене космологије.

Богословље такође има свој „антропички принцип“ као разлог стварања и циљ ради којег је „постало све што је постало“.

Космос се, као целина, тиче и теологије. Ставови о ширењу васионе (инфлациони модел), динамичком пулсирању и непрекидном кретању имају

⁸ Петар В. Грујић, „Космологија и религија“, *Гледишта*, 3–4/1996, Београд, 1996, 14–30.

⁹ О томе видети: Вернер Хајзенберг, *Физика и метафизика*, Београд, 1972; „Природна наука и религијска истина“, *Источник*, 3–4, Београд, 1992, 160–167; Макс Планк, „Религија и природна наука“, *Источник*, 5, Београд, 1993, 114–123; А. Ајнштајн, „Природна наука и религија“, *Источник*, 5, Београд, 1993, 124–128. Радомир Ђорђевић, *Увод у философију физике*, Јасен, Београд, 2004.

својих основа у богословљу. Кретање је уткано у целокупну материју и енергију космоса, који се креће управо зато што је несавршен и недовршен, те кретањем од самог свог почетка тежи нечем савршенијем и бољем. О кретању ће ниже бити речи, а сада наведимо теолошки разлог стварања космоса, из пера св. Максима Исповедника.

Тајну Христову реч Писма назива Христом... тј. једно је и исто Христос и тајна Христова. А то очигледно јесте неизрециво и несхватљиво сједињење по Ипостаси Божанства и човечанства, доводећи на сваки начин човечанство у једно са Божанством, принципом Ипостаси, и чинећи једну сложу Ипостас обадвога... То је та Велика и Скривена тајна. То је блажени крајњи циљ ради којег је све створено. То је тај божански циљ, предзамисљен пре почетка свих бића, којег одређујући кажемо: да је он унапред смишљен свршетак, ради којег је све, а он није ни ради чега. Гледајући на овај циљ, Бог је створио суштине постојећих бића... ради Христа, тј. ради тајне Христове, добили су сви векови и све што је у тим вековима у Христу почетак и крајњи циљ бића.¹⁰

Црква зна дубину разлога стварања космоса — што је изражено теологијом св. Максима Исповедника — и одговор на питање зашто је васиона настала великим праском и зашто је Бог направио баш такве почетне услове и физичке законе који су довели до настанка човека. Човек, али не само огољени човек већ и Христос Богочовек, ради којег је све покренуто, стоји у основи теолошког „антропичког принципа“. Космос је створен ни из чега, са циљем да се у њега настани Бог, да у њега уђе Син Божији својим оваплоћењем како би у себи сјединио читав космос са Богом Оцем и „оспособио“ га за бесмртност, блаженство и живот. Стога теологија не може пристати на теорије о топлотној смрти и колапсу васионе, јер је будућност простор вечног живота и савршенства човека и света. Раст и ширење света је његово непрекидно ново стварање и динамички ход ка савршенству. То је циљ који тек треба достићи, сједињење с Богом Оцем у Христу у веку који тек долази. Сходно томе, опет код св. Максима налазимо:

Све што је створено има силу или енергију да се креће и то ка једном циљу који је изван њих, у коме ће достићи мировање као испуњење своје тежње. Ништа од онога што је створено није само себи циљ, зато што би у противном било само себи узрок, односно било би нестворено, беспочетно, непокретно, немајући потребе ни према коме да се креће.¹¹

Чињеница да се човек и космос крећу¹² указује на њихово несавршенство, смртност, односно на тежњу ка издјављењу од ништавила, које је ван њих, у Богу, због чега се и крећу ка Њему. Циљ тога кретања је тајна Христова

¹⁰ Превод преузет из: епископ Атанасије (Јевтић), „Протологија и есхатологија Светог Максима Исповедника — кратко објашњење Максимових Одговора 59. и 60. Таласију“, *Видослов* 37, Требиње, 2006, 22–23.

¹¹ Превод преузет из: епископ пожаревачко-браничевски Игнатије (Мидић), „Онтологија и етика у светлу христологије Св. Максима“, *Саборности* 1–4/IX, Пожаревац, 2003, 24.

¹² О кретању видети у: епископ Максим (Васиљевић), „Сила у немоћи. Начин постојања и закон природе“, Допринос Светога Максима Исповедника теми превазилажења тварности“, у: *Архи ке Телос*, Луча XXI–XXII (2004–2005), Никшић, 2006, 423–434.

— Богочовек Христос, од којег је све почело. Циљем ради којег је Бог све створио одређује се и осмишљава почетак. Тек на крају (схваћеном као циљу) космос достиже свој прави и пуни почетак, јер је створен како би учествовао у сједињењу са Богом Оцем у оваплоћеном и васкрслем Христу.

Христос, савршени Бог и савршени Богочовек, центар је космоса, разлог његовог стварања. То је есхатолошка тајна која је присутна овде и сада; другим речима, она почиње из историје и тежи тачки „омега“, у којој ће се ујединити и објединити све што је створено, од микрочестица до човека, обухватајући све раздаљине, раздјељености и мегапросторе, са средиштем у личности новог човека, Богочовека Христа, који је саборан и који у себи све садржи. Покрет створених бића тада ће се завршити у њему као крајњем и жељеном циљу. За то је васиона припремана и спрема се, за тај велики сусрет и сједињење, ради чега је у њу заложен покрет. Почетак учествовања у тајни Христовој остварив је у тајни Цркве, односно у Евхаристији, која је цели Христос. Тајна Христова почиње у историји као тајна Цркве, те расте у бескрај, у вечну космичку Цркву или вечну „космичку Литургију“, у незастариви бесконачни век. Историја, време, материја, живи свет, све видљиво и невидљиво са човеком као круном треба да остане у свеобухватном јединству са космичким, есхатолошким и евхаристијским Христом, што значи — да постане Црква: нова заједница човека и космоса са Богом Оцем у Христу, новом Богочовеку, у Духу Светом.

Изнети ставови изведени су из догословља св. Максима Исповедника и надахнути његовим учењем о логосима бића, есхатологији, кретању, тајни Христовој и месту човека као посредника у космосу. Како је овде реч о додирима између космологије (научне) и теологије, навешћемо још неке важне закључке из мисли св. Максима Исповедника.¹³

Гледајући на Циљ, на тајну Христову, која представља сједињење човека и космоса са Христом и у Христу са Богом Оцем, садејством Светога Духа, Бог је створио свет као израз сопствене воље. Управо је воља Божија будуће сједињење света са њим у Логосу Божијем, тј. Сину Божијем. Стога је узрок стварања бића и све творевине не на почетку стварања, већ у догађају који тек треба да дође. То је догађај будућности, Други и славни долазак Христов и васкрсење мртвих, воспостављање Царства Божијег и живот вечни, у којем треба да учествује читава историја рода људског, како би задобила своју пуноћу, вечно постојање и истинитост. Последњи догађај је нови почетак и ново стварање, ново откривење, те зато будући догађај као тачка „омега“ осмишљава и чини истинитом тачку „алфа“ (стварање света), јер је крај савршенији, бољи, истинитији, зато што је коначна победа над смрћу, превазилажење пропадљивости и остварење истинитог, вечног живота.¹⁴

¹³ Видети целу књигу: *Архи ке Телос*, Луча XXI–XXII (2004–2005), Никшић, 2006, 1–687.

¹⁴ Епископ Атанасије (Јевтић), „Протологија и Есхатологија Светог Максима Исповедника“, *Видослов* 37, Требиње, 2006, 19–35.

Центар света, средишна тачка, кључ све творевине и њен разлог јесте Логос Божији, Христос, оваплоћени и васкрсли, који у себи садржи све векове и сва времена, уједињује све поделе и усредоточава сва растојања. На почетку и на крају стоји Личност, саборна и свеобухватна, сва космичка историја око њега као центра креће се мирујући — зато св. Максим каже да је то сједињење Бога и човека, престанак кретања, „вечно крећуће се стајање и стојеће кретање“, кретање које ће се зауставити¹⁵ у вечном спокоју осмог дана, у „неизрецивом задовољству и радости обожених“ који „непрекидно уживају“ у остварењу своје исконске жеље, сједињени са жељеним Христом. Хармонија и космичка симфонија, савршенство и склад, наступају тек по васкрсењу мртвих и Другом доласку Христовом. Но, човек и свет имају овде предокус те тајне у Литургији као икони будућег космичког догађаја. Космичка Литургија је прототип и узрок из које реалност, истину и само постојање црпе садашња Литургија, али не у смислу Платоновог односа слике и парадигме, већ у смислу светомаксимовског односа иконе и истине. Космички рај или Царство Божије јесте најсигурнији опстанак творевине, али и осмишљење, оправдање и печат читавом току времена, историји и свим људским збивањима и стањима (изузев греха), јер је избављење од смрти, а самим тим — даривање нечег новог и непознатог.

Спасење и обожење одвијају се у простору слободе, најпре од стране Бога, а потом и човека. Човек као посредник¹⁶ и једини слободан у природи може да изрази вољу и жељу читаве творевине (а то је вапај за животом), те да се определи за остварење заједнице, динамичке и реалне са још реалнијим и динамичнијим Богом и да слободним окретањем према Богу испуни вољу Божију о самом себи и творевини. Слободним опредељењем човека за сједињење са Логосом Божијим поистовећују се воља Божија, логоси Божији, који су циљ и назначење човеково, са начином човековог постојања, што је литургијски начин, а то се потом пројектује и продужује кроз сву вечност. Бића су створена са жељом Божијом да се оствари свекосмичко сједињење са Христом у космичкој, вечној Литургији.

Свет је створен ради слободе и слободног начина постојања у заједници са Богом, од које му зависи живот. Свет (Земља, Сунчев систем и галаксије) неће престати да постоји, без обзира на сва логичка, опсервациона и експериментална тврђења о крају, ентропији, колапсу, топлотној смрти или

¹⁵ О кретању св. Максим каже: „Само Богу припада савршенство и бестрашће и Он је циљ свега као пуноћа и непокретан и бестрасан. Онима који су, пак, створени потребно је ићи ка беспочетном циљу како би у овом и овим савршеним циљем престала њихова енергија кретања и њихова жудња, али не да би постала нешто друго по природи, јер ништа од онога што је постало и створено неће се изменити нити изгубити своју природу.“ Св. Максим Исповедник, „Амбигва 7, Тумачење XIV беседе Св. Григорија Богослова“, у преводу еп. Игнатија (Мидића), у: *Архи ке Телос*, 263.

¹⁶ Видети: Ларс Тундберг, *Микрокосмос и ѿсредник — теолошка антропологија свећој Максима Исповедника*, Београд – Шибеник, 2008, као и: протопрезвитер Јован Мајендорф, „Космичка димензија спасења — Свети Максим Исповедник“, *Беседа* 1–2, Нови Сад, 1992, 57–69.

великом сажимању, јер је Личност Божија, Бог као личност поставио свога Сина у сами центар и њиме све држи у egzистенцији и животу, те неће оставити да се све распрсне, распадне и раскомада у бездану небића и ништавила. То су вера и поверење, који се косе са логиком и који су често предмет подсмеха „озбиљних“ научника, будући да делују неуверљиво, хипотетички и нелогично, супротно свим рационалним чињеницама о завршетку света и људског рода. Остаје поверење у оно што чини Логос Божији и што ће учинити и ослањање на љубав Божију, „скок“ у амбис постојања, на чијем дну није небиће већ рука Божија. Ово се не може математички описати, експериментом доказати, јер је неопипљиво и неухватљиво, делује неутемељено и без извесности, можда митски, дајковито, контрадикторно... Но, реалност васкрсења Христовог, Црква, Евхаристија и, коначно, есхатон као „омега“ — уливају наду да је истина ипак на нашој страни, односно да смо ми на страни истине.

Христос све уједињује и обједињује, попут центра. Поделе и распарчаности, о којима је писао св. Максим (нпр., пет подела¹⁷ на: нестворено и створено, умно и чулно, небо и земљу, рај и екумену, те мушко и женско), уједињују се, возглављују и превазилазе у Христу, новом Адаму и центру „космичке Цркве“ у „космичкој Литургији“. Свет је стога Црква,¹⁸ створен је да то постане, као јединство свих и свега са Богом Оцем у Христу, Духом Светим. Додајмо да ове речи нису идеолошке и добро научене фразе које се премештају из контекста у контекст у зависности од интелектуалне потребе или циља, већ тумачење истине о будућности човека и творевине, сходно томе, никако не неко религиозно учење или посебна философска доктрина.

За св. Максима посредник у космосу је човек, али човек сједињен у Христу са Богом Оцем. Он је микрокосмос, јер носи читав свет у малом, односно макрокосмос, и као такав — „икона Христова“. Сродан је са Црквом, те је Црква његово изображење и он њен изобразитељ који има службу свештеничку, посредничку и крајње одговорну за читаву твар. Човек (нови човек) као разлог стварања има функцију измирења подела и раздвојености, супротности. Стога своју аутентичност и истинитост не може заснивати на „огољеном“ човештву, већ на оваплоћеном Богу Христу, који је „други и прави човек“, космички нови Адам.

Простор остварења тајне Христове је читав свет, јер он сав треба да се улије у Христа, не губећи посебност. По св. Максиму, „Црква Божија је знак и слика целокупног света који се састоји из суштина видљивих и невидљивих, јер се у њој огледа и јединство и разлика, као и у њему.“¹⁹ Циљ света је Црква, а Црква је саборни Христос, есхатолошки и овде присутни, конкретно

¹⁷ О томе видети у: Ларс Тунберг, *Човек и космос, визија свейої Максима Исповедника*, Београд – Шиденик, 2008, 96–107.

¹⁸ Епископ Игнатије (Мидић), „Црква као нови начин постојања човека и творевине (изнад морала и институције)“, у: *Архи ке Телос*, 546–559.

¹⁹ Наведено из: „Максим Исповедник, Мистагогија“, превод еп. Артемија (Радосављевића) у: *Архи ке Телос*, 158–159.

евхаристијски, али и будући — „космички литургијски“. Живот човеков је кретање ка савршенству, истини и циљу — васкрсењу, те коначној свеукупној заједници са Христом. Кретање има свој смисао и може се слободним покретом воље усмерити ка обожењу као учествовању у животу Божијем, „крају и испуњењу свих жеља“. Кретање самог космоса од великог праска, ширењем и динамичним развојем, треба да се улије у „вечнопокретно стајање“, космичку игру око оваплоћеног Логоса, у којем су сједињени сви логоси као жеље Бога Оца о бићима и у холистичку слику са центром у Христу, што је све задато и још неиспуњено. Свет је искупљен, али још не и преображен. Зато тежи свом коначном исходу, новом, искупљеном, уједињеном простору и новом нефрагментарном времену, „вечном сада“, као „увек новом почетку“. У садашњем стању он је нужан, детерминисан, неслободан и „везан“ физичким законима, те његово ослобођење долази васкрсењем као темељном тачком онтологије света, након чега следе мир, склад и вечна хармонија.

Са свитањем последњег дана и васкрсењем мртвих долази Божије присуство као остварење живота, бескрајна радост, истина бића и постојања, излечење и искупљење читавог космоса. Битно је и треба рећи да између садашњег стања — смртног, пропадљивог, трошног — и оног будућег — истинитог и вечног — не постоји зјапећа празнина. Човеку је дата могућност да се „ухвати“ сасвим реално и живо за васкрслог Христа, који постоји као Црква, овде и сада.

Стога је Црква коначни разлог стварања поистовећује се са Христом Богочовеком, корпоративном Личношћу која собом обухвата све створено. Црква је космичка реалност и нови поредак твари, сједињење нествореног и створеног у Христовој Личности, вечно литургијско благодарење и простор новог учествовања бића у пуноћи живота, коју даје Бог Отац Духом Светим. Перспектива света је живот, трајање и вечно биће, који се задобијају учествовањем у животу Божијем као извору, што је, заправо, ново постојање без прекида и лична, слободна бесконачност.

Разлози стварања света нису, дакле, безлични принципи, нити је крај света у топлотној смрти, сажимању или колапсу, како уче неке научне космологије — мада све то, чудесно и необјашњиво, даје повода таквом тумачењу — већ је „крај“ у бескрају, пошто свет нема завршну тачку. Живот човека и твари, бесконачни, нови, у заједници и сједињењу са Христом, јесте алтернатива сваком космолошком нихилизму и голом антропоцентризму. Човек треба да постане бог по благодати, син Очев, бескрајан и незастарив, незавршив, вечан, обожен, бесмртан (са њим и космос), а не да ишчезне у сажимању црне рупе и амбису међугалактичких мегапростора. То је перспектива св. Максима, за којег је почетак, средина и крај — Христос: „све у свему, Христос“, онај који „покрива“ време и простор од праска до бескраја и пре којег нити је било „неког“ нити „нечег“, јер управо он „све ново твори“ (Отк 21, 5).

Човек Адам је разлог стварања космоса, и то човек Адам као посредник у творевини, сједињен са Богочовеком новим Адамом, ради вољног и слободног сједињења са Богом Оцем у Духу Светом, јер је принудна „вечност“ равна паклу. Оно што је „пропуштено на почетку“, каже св. Максим, „остављено је на крају“,²⁰ јер је „крај“ већ отпочео, а то је оваплоћење и васкрсење Христово. Но, „крај“ ка којем тежимо као према испуњењу „исконских жеља“ тек се приближава, то је свекосмички жељени циљ или обожење светих²¹ у „космичкој Литургији“.

Везу између будуће, космичке и садашње Литургије св. Максим види као органску и иконичку. Штавише, садашња ће се прелити и продужити у вечну, када ће читав свет бити преображен. У садашњој Литургији битни су: сабрање око првог (епископа), входи и причешће као учешће у реалном Христу, што је иконички покрет ка Царству Божијем, савршенству и жељеном циљу. Ту се поистовећују логоси са Логосом Христом и свака твар задобија свој смисао и пуноћу. Једина разлика је у томе што сада видимо „као у огледалу и загонетки“, док ћемо у космичкој Литургији гледати Бога „лицем у лице“ (1 Кор 13, 12). За есхатолошку стварност можемо рећи да већ присуствује, мада Литургија у историји ипак има свој корен у будућој реалности, из које црпе сву своју истинитост, те је однос између њих као између иконе и истине.

Воља је Божија да се човек и свет возглаве у његовом Сину и такви остану саобразни Божијем, непропадљивом, нетрулежном, личном и слободном начину живота. То упућује на космичку љубав или љубавно сједињење у Логосу Божијем, што отвара човеку једну бескрајну перспективу раста из савршенства у савршенство и могућност напредовања у „богочовечанском стању“ усиновљења и у ономе што је Бог зажелио када је стварао свет. У противном, све постаје бесмислено и неразумљиво, уколико је створено без јасног циља и одређене логосности и остављено да „лебди“ у ишчекивању изненадног ишчезнућа, што је за човека најфаталнија трагедија. Космос је, напротив, устројен са литургијским предзнаком и ради Литургије, коју схватамо као догађај узајамне љубави Бога и човека у Христу. Што је још значајније, само постојање је динамични, узајамни догађај који се ствара, изграђује и конституише у органској и онтолошкој зависности од љубавне воље другог. Читав космос је тако у односу зависности, не физикалне већ личне и слободне, и зато је свет у процесу који се шири до крајње тачке, до преображаја у Цркву, а она је космичка реалност и космичка Литургија. У садашњем стању,

²⁰ Дословније: „Јасно је, дакле, свима да ова тајна која се догодила у Христу на крају века (кад се навршила пуноћа времена) јесте без сумње потврда и испуњење тајне која је промашена од нашег праоца (Адама) на почетку историје.“

Превод св. Максима из PG 91, 1097d преузет из: епископ Игнатије (Мидић) „Онтологија и етика у светлу христологије Св. Максима“, *Саборнось* 1–4/IX, Пожаревац, 2003, 41.

²¹ Митрополит пергамски Јован (Зизијулас), „Обожење светих као икона Царства Божијег“, *Видослов* 20, Требиње, 2000, 16–28.

он је нужан у свим сегментима и подслојевима, прожет пропадљивошћу и трулежношћу, те оставља утисак да ће се завршити у свеопштој ентропији система. У том случају, Христос заиста представља алтернативу и утеху на онтолошком и егзистенцијалном плану. Уколико је свет створен са Божијом интенцијом и промишљу да вечно постоји у заједници са Христом, онда космолошко-антрополошки оптимизам има смисла. Тада су све звезде и сва галактичка растојања бескрајно мала и неважна у односу на тајну коју нам је припремио Бог, те је човек заиста битан, а свет антропоцентричан, мада не у средњовековном маниру огољеног хуманизма, који је осудила наука, него у смислу остварења тајне Христове.

Уколико физичка космологија и постави велику обједињујућу теорију, она неће избећи нужност устројства света, који је тако утемељен и који се понаша искључиво по принудним природним законима. Велика теорија може само да откључа тајну створене стварности, остајући немоћна пред амбисом који нас дели од тајне нестворене стварности. Без дијалектике нестворено – створено и без њиховог сједињења не могу се пребродити проблеми пропадљивости читавог космоса, што је аксиоматски захтев светоотачке теологије, додајмо, и теолошког „антропичког принципа“. Свет не хрли у неизвесност ништавила, јер није натемпиран за смрт, већ да свим снагама тежи животу и остварењу истине или воље Божије о човеку. У поређењу са таквим Божијим „пројектом“, механизам света је од другостепене важности, те може само послужити као повод за дивљење и славословље и за вечно литургијско благодарење, неизрециви хвалоспев, надумну химну и непрестани псалмопој Богу Логосу, његовом Оцу и Духу Светом, у нераскидивој заједници са свима светима.

Космологија и теологија се, дакле, могу споразумети на темељу антропичког принципа, с тим што теологија иде даље, ослобађајући свет од егocenтричног антропоцентризма (мислимо на Бога који ослобађа), од завршености и смрти. Физика постаје немоћна пред тајном ништавила и може одвести у ћорсокак и замку логичких поставки и хипотеза. Она данас јесте пробабилистичка и оставља простор за ново и неочекивано, међутим, и ти нови простори су само безбројни могући исходи унутар једног затвореног круга, оивиченог ништавилем. Физика не може наћи излаз из овога света јер се врти или у микро- или у мегапросторима, који су на крају само бесконачни слојеви и варијанте створене реалности. Тајна покрета и кретања је богословска категорија, која може иступити сама из себе само унутар Божијег присуства. Уколико физика и „призна“ Бога Творца, он ће јој само сметати, јер се не може уклопити у математичку схему и логичке категорије. Физика се „плаши“ слободе и потпуно се губи у простору непредвидивости.

У сваком случају, антропички принцип савремене научне космологије је простор на којем се физичари и теолози могу конструктивно сусретати водећи дијалог, чији је циљ егзистенцијално сазнање да је Бог старији од обе (физике и теологије), те да је несместив у њихову логику и, коначно, да управо он љубављу води човека и читав свет ка остварењу циља — ка тајни Христовој, ради које их је и створио.

Aleksandar Mihailović

Požarevac

From the Big Bang to the Cosmic Liturgy

(The introduction to the dialogue)

The work represents the introduction to the dialogue among some aspects of the theological thought and the concluding attitudes of the modern scientific cosmology. The point of convergence of cosmology and theology is recently popular, so called “the anthropological principle”, which modern cosmology promoted. It is the unique reason of the creation of the world, in science as well as in theology, where theology considers the Christ’s secret as the aim and the primary reason was created to take part in the Christ’s secret, which is the eschatological reality but also the historical one, present in the concrete Eucharist event. The work is inspired by “the general attitudes” from the theology of the Saint Maxim Confessor, especially about the Christ’s Secret, the movement of the being to God, about the Logos and the Liturgy. The world will not end in the thermal collapse which cosmology tells about, but in Christ who is the new beginning of the world and the humankind.

Key words: cosmos, creation, Big Bang, aim, liturgy, anthropological principle, Saint Maxim Confessor, Christ, integration, eschatology.